

KONFLIK SOSIAL WONTEN ING NASKAH KETHOPRAK “SAGOPI” ANGGITANIPUN BONDAN NUSANTARA (KAJIAN SOSIOLOGI SASTRA)

SOCIAL CONFLICT IN KETHOPRAK TEXT "SAGOPI" BY BONDAN NUSANTARA (SOCIOLOGY LITERATURE STUDY)

Dening: Assa'adatul Kamilah, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri
Yogyakarta
assaak28@gmail.com

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas mratelakaken wujud-wujud *konflik sosial*, menapa kemawonprakawis ingkang jalari *konflik sosial*, saha kados pundi cara paraga mungkasi *konflik sosial* wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara. *Metode* panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika *metode* panaliten *deskriptif*. *Sumber data* panaliten menika pacelathon ingkang ngandhut *konflik sosial* ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI”. Cara ngempalaken *data* inggih menika pacelathon ingkang ngandhut *unsur konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” dipunpantha-pantha ginakaken kartu *data* wujud *konflik*, prakawis ingkang jalari, saha cara mungkasi *konflik*. Cara nganalisis *data* panaliten inggih menika kanthi ginakaken *teknik analisis sosiologi sastra*. Cara ngesahaken *data* panaliten kanthi ginakaken cara *validitas* saha *reabilitas*. Asiling panaliten ingkang kalebet wujud *konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara antawisipun: duka, ngraosi tiyang sanes, beda pamanggih, padudon, meksa, nyindhir, nantang, mangu-mangu, kawratan, saha dora. Prakawis-prakawis ingkang jalari *konflik sosial* inggih menika: kaancem, protes, judheg, babar cariyos, beda pamanggih, pitenah, boten sarujuk. Dene cara paraga mungkasi *konflik sosial* inggih menika kanthi cara: ngukuhi dhaerah, nyariosaken kasunyatan, pados katrangan, pidana, musyawarah, selak, perang, nyaguhi pepinginan, saha bela warga.

Pamijining tembung: *konflik sosial, naskah kethoprak “SAGOPI”, sosiologi sastra.*

Abstact

The purpose of research is to describe what kind of social conflicts, reason of the conflicts, and how to finish the conflicts between the figures at Javanese Theater Script “SAGOPI” written by Bondan Nusantara. This research using describe research method. Data source in this research is conversations on the SAGOPI’s script which contain social conflicts. Procedure of research data collect by classification the social conflict conversations in to kind of social conflicts, reasons of the conflict, and how to finish the conflicts using data card. Procedure analysis research by using sociology of literature analyze method. Procedure of validate research data by using validation and reality. The result what kind of social conflicts on research SAGOPI’s script by Bondan Nusantara is angry, talking about each others, different of opinions, quarre, compel, quip, challenge, doubtful, objection, and lying. The reasons of social conflict is threatened, protest, wondered, telling a true story, different of opinion, defamatoty, and disagree. The figure ways to finish the social conflict is defend their area, telling a true story, find an information, punishment, discussion, lying, war, agree, and defending citizens.

Keyword : social conflict, “SAGOPI’s” Javanese theater script, sociology of literature.

PURWAKA

Wonten mapinten-pinten *naskah* kethoprak ingkang sampun nate kaserat dening pangripta misuwur ing tanah Jawi. *Naskah-naskah* kasebat ugi nate dipunpentasaken wonten ing panggung *nasional* saha *internasional*. *Naskah* kethoprak minangka salah satunggaling wujud karya *sastra*

menika gadhah maneka warni *aspek* ingkang *kompleks* saha gadhah *nilai estetika* nalika dipunwaos utawi dipunpentasaken. *Aspek performance of art* saking *teks* utawi *naskah* menika wigati sanget dipungatosatennalika wonten ing pasugatan *sastra*. Pasugatan *sastra* menika sami kaliyan *seni pertunjukan*. Keberhasilan salah

satunggaling pasugatan menika ugi wonten gegayutanipun kaliyan *kualitas teks* utawi *naskah saha sutradara* (Endraswara, 2008: 103).

Naskah kethoprak minangka salah satunggaling *karya sastra* menika dipunserat adhedasar saking wujudipun *konflik-konflik sosial* wonten ing pagesangan saha padintenan. *Naskah* ingkang *berkualitas* tamtu boten namung sae saking pamilihan tetembunganipun kemawon, ananging *naskah* saged dipunsebat *berkualitas* menawi cariyosipun saged paring pitutur utawi *amanat* dhateng pamaos saha pamiarsa pasugatan kethoprak ingkang saged dipuntrepaken wonten ing pagesangan ugi ing padintenanipun.

Kados pundi menawi *naskah* kethoprak dipunangkat dados panaliten *sosiologi sastra*? Miturut Endraswara (2008: 10-11) panaliten *sastra* menika wonten paedahipun kangge *kemajuansastra* menika piyambak saha bab-bab ingkang wigati wonten sakiwa-tengenipun *sastra* kalawau. Tegesipun inggih menika mekaten nalika *sastra* kaangkat dados panaliten, wonten mapinten-pinten paedahipun, ingkang kalebet paedah kangge bab *kemajuansastra* inggih menika saged damel karya *sastra* menika mawi langkung *berkualitas*, bilih paedah bab-bab ingkang wigati wonten ing sakiwa-tengenipun *sastra* kalawau inggih menika saking *segi ekonomi, sosial, budaya, lan sapanunggalanipun*. Kados pundi menawi *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara menika angsal *kajian sosiologi sastra*? Miturut Endraswara (2012: 29) *sastra* dipunserat boten namung dipunwaos kemawon, ananging saged dipundadosaken pasugatan. Miturut *analogi* ing nginggil, *naskah* kethoprak “SAGOPI” ingkang *sarat konflik sosial saha intrik* saged dados

sae bilih dipunkaji kanthi cara ilmiah wonten ing panaliten menika. Dipunajib saking wontenipun panaliten *konflik sosialing naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara menika, pamaos saged netrepaken *amanat saha nilai moral* saking cariyos *naskah* kalawau wonten ing pagesangan.

Miturut Endraswara (2003: 96) *karyasastra* menika minangka *fenomena psikologis*. Kados pundi maksudipun? *Sastra* menika tuwuh saking penggalhipun manungsa utawi panganggit ingkang adhedasar saking prastawa-prastawawonten ing pagesangan. Miturut Sapardi (wonten ing Escarpit, 2005: viii) *sastra* inggih menika wujud saking *kristalisasi* kapitadosan, *nilai-nilai*, saha *norma-norma* ingkang sampun dipunsaguhni kaliyan masyarakat. *Sastra* saha ngewrat *nilai estetika* wonten ing isinipun. Sipatipun ingkang *dinamis* dadosaken *sastra* saged *berkembang* miturut jaman saha *era globalisasi*.

Dramaminangka salah satunggaling wujud *karya sastra* menika ugi wujud *interpretasi perilaku sosial* wonten ing padintenan saha lelakon *konsekuensial* ingkang dipunbarbar kanthi *estetis* (Endraswara, 2012: 53). Kenging napanaskah *drama* menika saged kalebet *kajian sosiologi sastra*? *Naskah drama* saged kalebet *kajian sosiologi sastra* amargi *naskah drama* menika kalebet salah satunggaling *karya sastra* awujud prosa ingkang wujudipun pacelathon saking kalih paraga utawi langkung. *Naskah drama* ugi dipunangkat saking babagan *sisi sosial* wonten ing masyarakat, isinipun ngandhut tuladhaning pagesangan wonten ing padintenan masyarakat kalawau kanthi *konflik* ingkah kathah ugi

ngasilaken amanat ingkang saged dipuntrepaken wonten ing pagesangan *real*.

Wonten ing *sastra, konflik* inggih menika kadadosan ingkang wigati kangge ngembangaken *plot/alur*. *Konflik* inggih menika salah satunggaling bab ingkang *dramatik* adhedhasar saking tetandingan kalih kakiatan ingkang sami kiat saha gambaraken wontening piwalesan *aksi* (Wellek & Werren, 1995: 285). *Konflik* wonten ing salebeting drama inggih menika prakawis-prakawis ingkang dipuntandhang dening paraga amargi *pertentangan* watakipun para paraga saha *gejolak batin* ing salebeting *drama* ingkang gadhah wos kangge maringi raos wonten ing *dramanipun* piyambak saha dadosaken *drama* menika langkung “urip”.

Dene *sinopsis* cariyos “SAGOPI” inggih menika Kangge supados didhapuk pangeran pati dening Raja Balitung, raden Sentanu (putra tiri saking raja) nglampahi lelampahan ingkang ala. Raden Sentanu kaliyan sang Ibu, Dyah Asoka saha Demung Langse damel rancangan kangge nglorobaken Raden Panjalu (putra kandhung Raja Balitung ingkang badhe dipunsukani gelar Pangeran Pati). Sentanu saha Ibudamel cariyos sandhiwara bilih wonten ing satunggaling dinten Dyah Asoka dipunrudapeksa Panjalu wonten ing Keputren. Cariyos kalawau didamel supados Panjalu dipuntangkep ugi disedani supados Sentanu dados calon Pangeran Pati tunggal.

Mangertosi cariyos ing nginggil, Raja Balitung duka lajeng mrintahaken mahamentri kangge ngranjab Panjalu. Cekakipun cariyos Panjalu dipuntangkep lajeng dipunguwang wonten ing jurang. Ardhani, adhikipun Panjalu sedhah mangertosi kabar bilih Panjalu sampun seda. Sentanu ingkang nandhang tresna dhateng Ardhani

sanjang menawi Sentanu badhe dadosaken Ardhani garwa. Ananging Ardhani boten purun lajeng Ardhani dipunrudapeksa dening Sentanu, nanging boten sios amargi Sagopi paring pitulungan kangge Ardhani.

Tetibaning dinten pasrah tapi jabatan Pangeran Pati, Raja Balitung ngempalaken sedaya rakyat ing Kadipaten. Adiyaksa ingkang boten sarujuk Sentanu dados Pangeran Pati kanthi adhedhasar paugeran dipunserang kaliyan Asoka. Wonten *perdebatan* ingkang sero ugi atos. Sagopi, jejering abdi ing Kadipaten menika babar cariyos ingkang leres. Sagopi sanjang bilih ingkang gadhahi niatan ala kangge nglorobaken Panjalu inggih menika Asoka kaliyan Demung Langse. Sentanu ugi nate badhe ngrudapeksa Ardhani, Sagopi ingkang dados seksi. Panjalu menika aslinipun dereng seda. Nalika dipunguwang wonten ing jurang dening prajuritipun Demung Langse, Sagopi paring pitulungan dhateng Panjalu.

Sedaya *fakta* sampun dipunbarbar dening Sagopi wonten ing ngarsanipun Raja Balitung. Sanadyan namung jejering abdi, Sagopi gadhahi sipat ingkang becik, inggih menika jujur. Salajengipun Sentanu, Asoka kaliyan Demung Langse dipunpidana lan Panjalu dados Pangeran pati.

CARA PANALITEN

Jinising Panaliten

Panaliten *konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara menika migunakaken metode panaliten *deskriptif*. Miturut Ratna (2007: 39) *metode analisis deskriptif* inggih menika metode ingkang dipunginakaken kanthi cara *nganalisis* saha

menguraikan data kangge gambaraken kados pundi objek ingkang dipunteliti dados *pusat kawigatosanipun panaliten*. Panaliten menika ugi kalebet panaliten *kualitatif*, panaliten *kualitatif* inggih menika panaliten ingkang ancasiipun ngandharaken *fenomena* babagan menapa kemawon ingkang dipunlampahi dening *subjek* panaliten kanthi *holistik* ngangge cara *deskripsi* tetembungan ugi basa wonten satunggaling *konteks khusus* ingkang alamiah (Moleong, 2005: 6).

Data saha Sumber Data

Panaliten *deskriptif kualitatif* wonten ing panaliten menika, panaliti badhe nganalisis wujud-wujud *konflik sosial*, mratelakaken *data* prakawis-prakawis menapa kemawon ingkang jalari paraga damel *konflik*, ugi caranipun paraga mungkasi *konflik sosial* kalawau kanthi sumber *data* saking pacelathon ingkang ngandhut *konflik*, prakawis ingkang jalari *konflik*, saha cara praga mungkasi *konflik* wonten ing salabeting *naskah kethoprak "SAGOPI"* anggitanipun Bondan Nusantara.

Cara Ngempalaken Data

Cara ngempalaken data inggih menika maos *naskah* saha nyerat *data* ingkang gayut. Maos dipuntindakaken kanthi titi saha *kritis* babagan ukara wonten ing wicantenan para paraga supados *data* ingkang kapendhet saged jumbuh kaliyan wosing panaliten.

Cara Nganalisis Data

Cara nganalisis data inggih menika kanthi cara *deskriptif*. *Data* dipunandharaken kanthi awujud tetembungan saha ukara. Caranipun ngesahaken *data* menika kanthi cara *validitas* saha *reabilitas*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *validitas semantis*. *Validitas semantis* inggih menika kangge ngukur *tingkat*

kesensitifan makna simbolik ingkang gayut kaliyan *konteks karya sastra* ingkang dipunanalisis (Zuchdi, 1993: 75). *Validitas semantis* dipunginakaken kangge *mengamati kemungkinannya* wonten ing *naskah kethoprak "SAGOPI"* ingkang ngandhut makna simbolik. Salajengipun *data* ingkang sampun kapendhet ugi dipunsuwunaken pirsadhateng *ahli* utawi *Dosen Pembimbing*.

Reabilitas ingkang dipunginakaken menika *reabilitas intrarater*. Cara menika kanthi maos *naskah kethoprak "SAGOPI"* dipunambali supados pikantuk *data* ingkang ajeg. *Reabilitas intrarater* menika dipuntindakaken kanthi cara ngrembag asiling *data* panaliten kaliyan panaliti sanesipun. Panaliti sanesipun wonten ing ngriki inggih menika *Dosen Pembimbing* utawi saged panaliti ingkang neliti babagan kajian sosiologi *sastra*.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Inkang badhe dipunandharaken wonten ing asiling panaliten inggih menika wujudipun *konflik sosial*, prakawis-prakawis ingkang jalari *konflik*, saha kados pundi cara paraga mungkasi *konflik* wonten ing salebeting *naskah kethoprak "SAGOPI"* anggitanipun Bondan Nusantara.

Wujudipun *konflik* inggih menika: **duka, ngraosi tiyang sanes, beda pamanggih, padudon, meksa, nyindhir, nantang, mangu-mangu, kawratan, saha dora.**

a. Duka

Konflik duka menika *konflik* ingkang damel nepsu muring utawa nesu ingkang dipunsebabaken dening paraga sanesipun ingkang damel kahanan utawa prastawa ingkang boten jumbuh kaliyan pamanggih utawi kapenginan paraga ingkang

gayut. Duka kalebet *konflik sosial* amargi duka menika salah satunggaling tuladha saking *konflik individu* (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang *konflik* duka wonten ing salebeting *naskah* kethoprak "SAGOPI" inggih menika: antawisipun Balitung dhateng Panjalu amargi Panjalu sampun wantun murang tata dhateng Balitung. Duka antawisipun Warga Watu Sigar dhateng Langse amargi Sinuwun Balitung dikinten boten adil dhateng rakyat, saha antawisipun Asoka dhateng Sagopi amargi Sagopi sampun wantun candhuk lawung prakawisipun Asoka. *Konflik* duka, prakawis ingkang jalari *konflik* duka, saha cara mungkasi *konflik* duka saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* duka antawisipun Balitung dhateng Panjalu katitik saking wicantenanipun Balitung "***Kurangajar! Panjalu wani murang tata marang aku!*** Atase kowe kuwi ibune kuwalon, kok dadi tegel arep ngrudapeksa!" (SAGOPI bab I no.11). dukanipun Balitung kajalaran amargi wusananipun Asoka dipunculi Panjalu saha badhe dipunrudapeksa, saha caranipun mungkasi *konflik* inggih menika Balitung paring dhawuh marang Mahamentri supados ngukum Panjalu.

Wujud *konflik* duka antawisipun warga Watu Sigar dhateng Langse katitik saking wicantenanipun warga Watu Sigar ingkang "Waaaaah,,,, ***kok ngono! Piye iki?*** (SAGOPI bab IV no.33-34). Dukanipun para warga menika dipunjajari lantaran warga Watu Sigar *protes* bilih Watu Sigar badhe dipundamel pasanggrahan,

caranipun mungkasi inggih menika warga Watu Sigar badhe ngukuhi Watu Sigar.

Wujud *konflik* duka antawisipun Asoka saha Sagopi katitik saking wicantenanipun Asoka ingkang "***Sagopi! Jejeremu ki ming abdi! Gedibal pitulukur! Dibayar pira dene kowe wani candhuk lawung perkaraku!*** Apa kowe lali nek dhuwit kuwi bisa njalari uwong wuta marang bebener?!" (SAGOPI bab VIII no.18-19). Dukanipun Asokadipunjalairi saking Asoka boten trima menawi piyambakipun dituduh mitenah amargi boten wonten seksinipun. Cara mungkasi *konflik* kasebat inggih menika Sagopi kaliyan Ardhani dados seksi saha babar cariyos ing jumenengan.

b. Ngraosi Tiyang Sanes

Konflik menika kajalaran nalika paraga nyekseni prastawa utawi kahanan ingkang kalampahan saha ingkang nate dipunpirasani piyambak lajeng dipuncariyosaken dhateng paraga sanesipun (*menceritakan kembali* dening paraga sanes). *Konflik* ngraosi tiyang sanes menika kalebet *konflik sosial* amargi ngraosi tiyang sanes menika salah satunggaling tuladhanipun *konflik individual* (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang *konflik* ngraosi tiyang sanes wonten ing salebeting *naskah* kethoprak "SAGOPI" antawisipun Sagopi dhateng Asoka nalika badhe ngraosi Asoka, Adiyaksa dhateng Balitung amargi Adhiyaksa judheg kaliyan Balitung, Sagopi dhateng Balitung nalika badhe babar cariyos, saha Panjalu dhateng Balitung nalika Panjalu badhe babar cariyos. *Konflik* ngraosi tiyang sanes, prakawis ingkang jalari *konflik* ngraosi tiyang sanes, saha cara

mungkasi *konflik* ngraosi tiyang sanes saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* ngraosi tiyang sanes antawisipun Sagopi saha Asoka katitik saking wicantenanipun Sagopi ingkang “*Punten dalem sewu Sinuwun. Kula badhe matur. Nalika kula wonten regol kula semerep... (DURUNG RAMPUNG) (SAGOPI bab I no.12)*. Ngraosinipun Sagopi menika dipunjalaru nalika Sagopi badhe nyariosaken cariyos ingkang kasunyatanipun, Cara mungkasi *konflik* inggih menika Asoka medhot wicantenanipun Sagopi amargi ajrih menawi rekadayanipun kebar.

Wujud *konflik* ngraosi tiyang sanes kanthi paraga Adiyaksa katitik saking wicantenanipun Adiyaksa ingkang “*Aku ki judheg ngrasakke kahanan Sri Galuh. Bareng Ingkang Sinuwun mundhut garwa Dyah Asoka, kahanane dadi ora karu-karuwan. Apa wae panyuwune mesthi dituruti. Mara pikiren,ing atase aku iki Jeksanegara, lha kok didhawuhi mandhegani bangun pesanggrahan neng pesisir Watu Sigar. (SAGOPI. Bab V no.38)*. ngraosinipun Adiyaksa dhateng Balitung menika dipunjalaru nalika Adiyaksa judheg kaliyan kahanan Sri Galuh ingkang dados boten karu-karuan. Cara mungkasi *konflik* kasebat ngangge cara Adiyaksa pados katrangan saking rewangipun babagan Watu Sigar.

Wujud *konflik* ngraosi tiyang sanes antawisipun Sagopi dhateng Balitung katitik saking wicantenanipun Sagopi ingkang “*Kula mboten betah arta. Nanging kula kepengin babaring leres sarta adil. Jalaran kula ngertos piyambak nalika Dyah Asoka lan Demung*

Langse damel rancangan nglorobaken Nararya Panjalu. Boten namung menika, Sinuwun, Kula ugi dipunutus nimbali putra dalem supados mlebet keputren saktamah Nararya Panjalu kelampahan dipunanggep lepat. Punten dalem sewu. Sinaosa kula jejering abdi, nanging kula taksih saged bedakaken sinten ingkang leres lan sinten ingkang lepat. Kula ugi sagah dados seksi menawi Nararya Panjalu boten lepat. Meri Ingkang lepat garwa Dalem Dyah Asoka saha Demung Langse”. Ngraosinipun Sagopi kajalaran nalika Sagopi kepengin babaring cariyos leres saha adil, cara mungkasi inggih menika Sagopi nyariosaken bilih Asoka, Langse, saha Sentanu sampun ngrekadaya lelampahan.

Wujud *konflik* ngraosi tiyang sanes antawisipun Panjalu dhateng Balitung katitik saking wicantenanipun Panjalu ingkang “*Injih Rama! Nalika semanten kula dipunlimpe Demung Langse! Rehne dipunkinten sampun pejah raga kula dipunbucal wonten jurang. Tujunipun kemawon wonten Sagopi ingkang milujengaken kula! (SAGOPI bab VIII no.26-27)*. Ngraosinipun Panjalu menika kajalaran Panjalu babar kasunyatan bilih Sagopi ingkang dados seksi Panjalu dipunpitenah. Wondene cara mungkasi *konflik* kasebat inggih menika Adiyaksa nyuwunaken pidananipun Asoka, Langse saha Sentanu kanthi adhedasar adeg-adeg.

c. Beda Pamanggih

Wujud *konflik* beda pamanggih inggih menika kahanan nalika pamanggihipun paraga setunggal saha sanesipun menika beda utawi pamanggihipun paraga boten sami utawi boten trep utawi boten sarujuk kaliyan pamanggihipun paraga sanesipun saha kaliyan kahanan ingkang sejatosipun. Beda

pamanggih menika saged jalari para paraga debat. Beda pamanggih cetha kalebet *konflik sosial* amargi beda pamanggih menika salah satunggaling tuladha saking *konflik* individu (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang beda pamanggih wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun: Mahamentri dhateng Balitung nalika Mahamentri boten sarujuk kaliyan pamanggihipun Balitung, Ardhani dhateng Sentanu nalika Ardhani boten sarujuk kaliyan pandakwanipun Sentanu, saha Adiyaksa dhateng Balitung nalika Adiyaksa boten sarujuk Sentanu jumeneng pangeran pati. *Konflik* beda pamanggih, prakawis ingkang jalari *konflik* beda pamanggih, saha cara mungkasi *konflik* beda pamanggih saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* beda pamanggih antawisipun Mahamentri dhateng Balitung katitik saking wicantenanipun Mahamentri ingkang “*Punten ndalem sewu. Menapa ngendikanipun Sang Prabu menika mboten keladuk? Wawasan kula, perkawis menika prayogi dipuntlesih. Ugi dipun penggalih panjang. Sebab Nararya Panjalu menika putranipun Ingkang Sinuwun piyambak.*”. Beda pamanggihipun Mahamentri kalajaran nalika Mahamentri boten sarujuk menawi Panjalu ngrudapeksa sang ibu. Cara mungkasi *konflik* kasebat inggih menika Prabu Balitung duka lajeng dhawuh marang Mahamentri supados paring paukuman dhateng Panjalu.

Wujud *konflik* beda pamanggih antawisipun Ardhani dhateng Sentanu katitik saking wicantenanipun Ardhani ingkang “*Nek kowe isih*

nganggep aku sedulurmu. Patine kadangmu tuwa aja kok getuni. ...Panjalu pancen luput. Ora ming luput marang ibu, ning uga nerak paugeran lan budi luhur.”. Beda pamanggihipun Ardhani kajalaran nalika Sentanu nudhuh Panjalu sampun tumindak nistha, cara mungkasi inggih menika Ardhani boten percaya lelampahan ingkang kacariyosaken dening Sentanu sakderengipun diputus jaksanegara.

Wujud *konflik* beda pamanggih antawisipun Adiyaksa dhateng Balitung katitik saking wicantenanipun Adiyaksa ingkang “*Kula ingkang boten sarujuk!*”. Beda pamanggihipun Adiyaksakajalaran nalika Adiyaksa boten sarujuk menawi Sentanu dados pangeran pati, cara mungkasipun inggih menika Adiyaksa ngandharaken paugeran ingkang dados landhesanipun boten sarujuk.

d. Padudon

Padudon menika wicantenan paraga setunggal kaliyan sanesipun ingkang sami-sami boten trima lajeng saking padudon menika saged nuwuhaken emosi saha saged damel tumindak ingkang ala (tuladhanipun perang, pejah-pejahan, mutung, lsp). Padudon menika kalebet *konflik sosial* amargi padudon menika salah satunggaling tuladha saking *konflik individual* (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang padudon wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun: Panjalu dhateng Gagak Ijo, Gagak Ireng, Gagak Biru, saha Gagak Jenar, Langse dhateng Panjalu nalika badhe ngranket Panjalu, Sentanu dhateng Panjalu nalika dipunconangi badhe ngrudapeksa Ardhani, ugi

Adiyaksa dhateng Langse saha Asoka nalika piyambakipun ditudhuh mitenah. *Konflik* padudon, prakawis ingkang jalari *konflik* padudon, saha cara mungkasi *konflik* padudon saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* padudon antawisipun Panjalu kaliyan para prajurit katitik saking wicantenanipun Panjalu ingkang “*He, prajurit Singgela! Apa karepmu ngoyak playuku?!*”. Padudon kalajaran nalika Panjalu mlayu dipunoyak para prajurit, wondene cara mungkasinipun inggih menika Panjalu perang nglawan para prajurit.

Wujud *konflik* padudon antawisipun Langse kaliyan Panjalu katitik saking wicantenanipun Langse ingkang “*Aku ngerti! Kowe Nararya Panjalu, putrane Sang Prabu Balitung!... Lan aku, Demung Langse, sing nampa prentah kudu ngrangket lan ngukum pati kowe!*”. Padudon kajalaran nalika Langse badhe ngranjab Panjalu saha paring paukuman amargi Panjalu sampun tumindak nistha marang Asoka. Cara mungkasi *konflik* kasebat kanthi cara perang, lajeng Panjalu kalah perang kaliyan Langse lajeng jisimipun dipunbuwang wonten ing jurang.

Wujud *konflik* padudon antawisipun Sentanu kaliyan Panjalu katitik saking wicantenanipun Sentanu ingkang “*Kurangajar! Kowe wani ngegologi karepku! Sapa kowe?!*”. Padudon kajalaran nalika Panjalu ngonangi Sentanu badhe ngrudapeksa Ardhani, cara mungkasinipun Panjalu perang kaliyan Sentanu lajeng sentanu mlayu.

Konflik padudon antawisipun Adiyaksa dhateng Langse saha Asoka menika katitik saking wicantenanipun Langse ingkang “*Sinuwun! Unjuk*

aturipun Adiyaksa mboten leres! Ugi namung wewaton dhemen sengitipun piyambak! (SAGOPI bab VIII no.07)”. padudon menika kajalaran nalika Adiyaksa boten trima menawi piyambakipun ditudhuh mitenah. Cara mungkasinipun inggih menika Adiyaksa ngandharaken cariyos ingkang leres.

e. Meksa

Meksa menika salah satunggaling kahanan paraga lawan kedah nurut marang parentah, panggalih, pamanggih, kapinginan, saha nepsu saking paraga sanesipun. Meksa menika kalebet *konflik sosial* amargi meksa menika salah satunggaling tuladha saking *konflik* individu (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang *konflik* meksa wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun: Sentanu dhateng Ardhani nalika Ardhani boten purun dipunpundhut garwa. *Konflik* meksa, prakawis ingkang jalari *konflik* meksa, saha cara mungkasi *konflik* meksa saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* meksa antawisipun Sentanu saha Ardhani menika katitik saking wicantenanipun Ardhani ingkang “*Tresna ora isa dipeksa* . (SAGOPI bab III no.11-18). Meksa menika kajalaran nalika Sentanu badhe mundhut garwa Ardhani ananging Ardhani boten saguh dipunpundhut garwa kanthi adhedhasar Sentanu menika taksih sedherekipun Ardhani. Cara mungkasi *konflik* kasebat Sentanu ngucap sumpah badhe dadosaken Ardhani garwanipun.

Konflik meksa antawisipun Sentanu saha Ardhani katitik saking wicantenanipun Ardhani ingkang “**Emoh!.... Aku emoh nuruti karepmu!**” Meksa menika kajalaran nalika Ardhani kekeh boten purun dados garwanipun Sentanu. Cara mungkasi inggih menika Sentanu badhe ngrudapeksa Ardhani.

f. Nyindhir

Wujud *konflik* nyindhir inggih menika salah satunggaling kahanan wonten pundi paraga mratelakaken bilih tumindakipun paraga sanesipun lepat, boten trep, utawi boten jumbuh kaliyan kahanan kasunyatanipun. Nyindhir menika ugi saged kalebet woten ing wicantenan paraga ingkang ngrendahaken drajat paraga sanesipun kanthi maksud ingkang *tersirat*. Nyindhir menika kalebet *konflik sosial* amargi nyindhir menika salah satunggaling tuladha saking *konflik* individu (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang *konflik* nyindhir wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun inggih menika: Panjalu dhateng Adiyaksa nalika pados adil. *Konflik* nyindhir, prakawis ingkang jalari *konflik* nyindhir, saha cara mungkasi *konflik* nyindhir saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Konflik nyindhir antawisipun Panjalu kaliyan Adiyaksa katitik saking wicantenanipun Panjalu ingkang “**Aku kepengin golek adil! Minangka Jeksanegara kuwajibanmu belani wong sing bener, ngukum sing tumindak salah!** (SAGOPI bab VII no.14-15). Nyindhir kalawau kajalaran saking Panjalu boten salah, Panjalu nyuwun

adiling saking jaksanegara, Panjalu boten tumindak nistha marang Asoka. Cara mungkasipun inggih menika Panjalu nyuwun dipunsowanaken dhateng Sinuwun kaliyan Sagopi saha Ardhani ingkang dados seksi.

g. Nantang

Nantang menika salah satunggaling *konflik* ingkang tegesipun inggih menika diajak kerengan, perang, lsp. Nantang menika saged dipunjajari saking raos boten trimanipun paraga amargi dipunece, dipunrendahaken, utawi diolok-olok, lsp. Nantang kalebet *konflik sosial* amargi nantang menika ugi salah satunggaling tuladha saking *konflik individu* (*konflik* ingkang kapandhegani dening kalih tiyang ingkang gadhah kawigatosan utawi kabutuhan ingkang beda).

Para paraga ingkang nandhang *konflik* nantang wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun inggih menika: Warga Watu Sigar dhateng Langse nalika badhe ngukuhi Watu Sigar. *Konflik* nantang, prakawis ingkang jalari *konflik* nantang, saha cara mungkasi *konflik* nantang saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* nantang antawisipun warga Watu Sigar kaliyan Langse menika katitik saking wicantenanipun pawa warga ingkang “**Rampung wae! ... Tempiling wae ben klenger!!!** (SAGOPI bab IV no 50-54).”. nantang menika kajalaran nalika Langse ngraos dipuntantang warga, cara mungkasipun warga dipunoyak dening prajuritipun Langse.

h. Mangu-mangu

Mangu-mangu inggih menika kahanan bilih manahipun utawi pramayoginipun paraga taksih gojag-gajeg, utawi taksih bingung penggalhipun.

Para paraga ingkang nandhang *konflik* mangu-mangu wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun inggih menika: Balitung dhateng Asoka nalika mangu-mangu jumenengaken Sentanu dados pangeran pati. *Konflik*mangu-mangu, prakawis ingkang jalari *konflik*mangu-mangu, saha cara mungkasi *konflik*mangu-mangu saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Konflik mangu-mangu antawisipun Balitung kaliyan Asoka katitik saking wicantenanipun Asoka ingkang “*Yen sampun priksa,... kenging menapa taksih mangu-mangu? Menapa panyuwun kula angel? Rak boten ta? Tiyang panguwaos wonten astanipun Kangmas!* (SAGOPI bab VI no.01-03). Mangu-mangu menika kajalaran nalika menapa ingkang dipunkersakaken Asoka saged dados prekawis ageng, cara mungkasi inggih menika Balitung nyaguhni kepinginanipun Asoka.

i. Kawratan

Kawratan inggih menika kahanan paraga ingkang boten gampil nampi kahanan. Para paraga ingkang nandhang *konflik* kawratan wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun inggih menika: Ki Buyut dhateng Adiyaksa nalika kawratan warga Watu Sigar badhe dipungusur. *Konflik*kawratan, prakawis ingkang jalari *konflik*kawratan, saha cara mungkasi *konflik*kawratan saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* kawratan antawisipun Ki Buyut saha wong-wong katitik saking wicantenanipun Ki Buyut ingkang “*Kula badhe ndumugekaken suwantening para sanak,*

ingkang sami kawratan menawi Watu Sigar dipundadosaken pesanggrahan...Rak ya ngono ta?(SAGOPI. Bab V 55-57). Kawratan kajalaran nalika para warga saha Ki Buyut kawratan menawi sios dipungusur saking Watu Sigar. Cara mungkasi *konflik* menika kanthi cara Adiyaksa bela warga Watu Sigar.

j. Dora

Dora kalebet salah satunggaling *konflik*sosial. Dora inggih menika kahanan paraga ingkang goroh, boten sanjang kados kasunyatanipun. Dora sami kaliyan ngapusi. Para paraga ingkang nandhang *konflik* dora wonten ing salebeting *naskah* kethoprak “SAGOPI” antawisipun inggih menika: Sentanu dhateng Balitung nalika Sentanu selak saking tumindakipun. *Konflik*dora, prakawis ingkang jalari *konflik*dora, saha cara mungkasi *konflik*dora saking paraga-paraga kalawau badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

Wujud *konflik* dora antawisipun Sentanu kaliyan Panjalu katitik saking wicantenanipun Sentanu ingkang ” *boten Rama! boten! Kula boten tumindak menapa-menapa! Estu menika Rama!* (SAGOPI bab VIII no.21-22). Dora kajalaran nalika Sentanu selak boten tumindak nistha, cara mungkasinipun inggih menika Panjalu babar cariyos lelampahanipun Sentanu.

DUDUTAN SAHA PAMRAYOGI

Adhedasar asiling panaliten saha pirembaran babagan *konflik*sosial ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara menika saged dipunpendhet dudutanipun. Dudutan ingkang kapendhet inggih menika:

1. Wujud *konflik*sosialwonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan

Nusantara inggih menika: duka, ngraosi tiyang sanes, beda pamanggih, padudon, meksa, nyindhir, nantang, mangu-mangu, kawratan, saha dora.

2. Prakawis-prakawis ingkang jalari *konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara inggih menika: kaancem, protes, judheg, babar cariyos, beda pamanggih, pitenah, boten sarujuk.
3. Cara mungkasi *konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak “SAGOPI” anggitanipun Bondan Nusantara inggih menika kanthi cara: ngukuhi dhaerah, nyariosaken kasunyatan, pados katrangan, pidana, musyawarah, selak, perang, nyaguhu pepinginan, saha bela warga.

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan *Konflik Sosial* wonten ing *Naskah Kethoprak “SAGOPI”* anggitanipun Bondan Nusantara, wonten mapinten-pinten perkawis ingkang kedah dipungatosaken inggih menika Panaliten menika namung ngrembag babagan wujud *konflik sosial*, perkawis ingkang jalari *konflik sosial*, saha kados pundi cara paraga mungkasi *konflik* kasebat. Panaliti salajengipun saged ngrembag *konflik-konflik* sanesipun.

Panaliten menika namung *fokus* kaliyan wujud *konflik sosial* wonten ing *naskah* kethoprak

“SAGOPI” kemawon, panaliti salajengipun saged ngrembag *latar belakang sosial* paraga wonten ing *naskah* utawi babagan nilai moral ingkang saged kapendhet wonten ing *naskah*.

Panaliten menika kalebet panaliten ingkang ngrembag *naskah* kethoprak kanthi fokus *sosiologi sastra*. Panaliti salajengipun saged ngrembag *naskah* kethoprak menika kanthi fokus basa lan sapanunggalanipun.

KAPUSTAKAN

- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Widyautama.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Sanggar Sastra*. Yogyakarta: Ramadhan Press.
- Endraswara, Suwardi. 2012. *Teori Pengkajian Sosiologi Sastra*. UNY Press: Yogyakarta.
- Escarpit, Robert. 2005. *Sosiologi Sastra*. Jakarta: Yayasan Obor.
- Moleong, Lexy J. 2005. *Metodologi Penelitian Kualitatif* Edisi Revisi. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Wellek, Rene, dkk. *Teori Kasusasteraan*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Zuchdi, Damaryati. 1993. *Panduan Penelitian Analisis Konten*. Yogyakarta: Lembaga Penelitian IKIP Yogyakarta.